

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ DERLENMEMİŞ KELİMELER ÜZERİNE

ON THE UNCOMPLIED WORDS IN "DERLEME SÖZLÜĞÜ"

Ferdi GÜZEL*

Öz

Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı ile ilgili en kapsamlı ve en önemli çalışmadır. Fakat sözlükçülük ilkeleri açısından ele alındığında bu önemli çalışmada bazı yanlışlar olduğu göze çarpmaktadır. Gerçek ağız verisi olmayan birtakım kelimelere yer verilmiş olması önemli yanlışlar arasındadır. Derleme Sözlüğü'nde gerçek ağız verisi olmayan kelimeler; yazılı kaynaklardan alınmış kelimeler ve türetilmiş/ uydurulmuş kelimeler olmak üzere iki türdür. Bazı derleyiciler yazılı kaynaklardan aldıkları kelimeler ile kendilerinin türettikleri kelimeleri derlenmiş kelimeler gibi göndermiş, hazırlayanlar tarafından tespit edilemediği için de Derleme Sözlüğü'ne gerçek ağız verisi olmayan birtakım kelimeler girmiştir. Derleme Sözlüğü'nde yazılı kaynaklardan alınmış birtakım kelimeler olduğuna daha önce bazı çalışmalarda değinilmiştir, türetilmiş/ uydurulmuş kelimeler ise ilk defa bu çalışmada ele alınacaktır. Ağız araştırmaları sahasındaki en önemli çalışma olan Derleme Sözlüğü'nün yeniden düzenlenmesi bir zorunluluktur. Yeniden düzenlenmiş, yanlışlardan arındırılmış Derleme Sözlüğü, daha güvenilir ve daha kullanışlı bir kaynak olacaktır. ü•

Anahtar Kelimeler

Derleme Sözlüğü, sözlük yanlışları, derlenmemiş kelimeler

•

Abstract

Derleme Sözlüğü is the most comprehensive and the most important work in the field of Turkey Turkish dialects vocabulary. But when it comes to lexicography principles, there are some mistakes in this important study. It is among the important mistakes that some words without real local dialect data are included. In the Derleme Sözlüğü, there are two kinds of words that are not actual dialect data, words taken from written sources and derived words. Some compilers sent the words they obtained from written sources and the words they derived from them as compiled words. Since it could not be determined by those who prepared the Derleme Sözlüğü, a number of words entered into the Derleme Sözlüğü that did not have local dialect data. Some studies have mentioned that there are some words taken from the written sources in the Derleme Sözlüğü. The derived / fabricated words will be discussed for the first time in this study. It is a must to reorganize the Derleme Sözlüğü which is the most important work in the field of dialect research. The Derleme Sözlüğü which is reorganized and enriched with new compiled materials will be a better dictionary in terms of both reliability and usability.

•

Keywords

Derleme Sözlüğü, dictionary errors, uncompiled words

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, guzelferdi@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5601-5661

GİRİŞ

Ağız sözlüğü “belirli bir bölgede konuşulan, yazı dilinde yer almayan yahut anlam farklılığı olan kelimelerin sözlüğü” (Akar, 2009, s. 4) biçiminde tanımlanmaktadır. Dil tarihinin bazı problemlerine ışık tutmak, yazı dilini besleyen temel kaynaklardan biri olmak, bir dilin geçirdiği aşamaların ve bugünkü durumunun anlaşılmasına katkı sağlamak, bir dilin başka dillerle olan ilişkisinin sağlıklı bir şekilde incelenmesine imkân vermek vb. özellikleriyle ağızların söz varlığı, bir dil için hayatî önem arz etmektedir (bk. Ölmez, 2006, s. 205; Demir, 2009, s. 187; Akalın, 2008, s. 304-305; Buran, 2008, s. 206-207).

1933-1934 yıllarında yapılan birinci derlemeden ve 1952-1959 yıllarında yapılan ikinci derlemeden elde edilen 600 binden fazla fişe dayanan Derleme **Sözlüğü (DS)**, hiç şüphe yoktur ki bugüne kadar Türk dili için yapılmış en zengin, en önemli ağız sözlüğüdür (Tezcan, 1991, s. 151). Fakat sözlük bilimi ilkelerine göre değerlendirdiğinde DS’nin birçok yanlış barındırdığı da inkâr edilemez.

DS’de iç ve dış yapı kuramsal açıdan çok iyi düzenlenmiştir. Bir kelimenin bütün varyantlarını tek maddede toplamak, yazılışları aynı fakat anlamları birbiriyle ilgisiz olan sözleri ayrı madde başı yapmak, birbiriyle ilgili birkaç anlamı bulunan kelimelerin her anlamını aynı madde içinde sırasıyla vermek (DS-I, s. VIII) modern sözlükbilimi ilkelerine uygundur. Fakat kuramdaki başarının uygulamaya yansıdığı söylenemez. DS, kuram açısından çok iyi bir sözlük olmasına rağmen uygulamada birçok hata görülmekte, iyi hazırlanmış olan kuram, uygulamada çökmektedir. Sözlük, kuramda belirlenen ilkelere uymayan, bu ilkelerle çelişen binlerce maddeyi barındırmaktadır.

Sözlüğü hazırlayanlar da DS’de birçok eksik ve hatanın bulunduğu farkındadır. Meraklı ve gönüllülerin yardımları ile oluşturulan bir eserin mükemmel olamayacağı, eksikleri ve yanlışları daha az bir eser için çok sayıda yetişmiş dilcinin yurdu karış karış dolaşması ve her yerde uzun zaman kalarak incelemelerde bulunmasının gerektiği vurgulanmıştır (DS-I, s. V).

Böyle hacimli ve kapsamlı bir çalışmanın hatasız olması elbette beklenemez. Derleme faaliyetlerini işin uzmanı olmayan gönüllüler yürüttüğü, gelen fişleri sadece birkaç uzman inceleyip değerlendirdiği için bu büyük eserde birçok hatanın bulunması kaçınılmazdır (Canpolat, 1964, s. 186; Demir, 2000, s. 20).

Çeşitli çalışmalarda DS’deki hatalar ve eksikler üzerine durulmuş, bu çalışmalarda DS bazen sert bazen de yapıcı eleştirilere konu olmuştur (Aksan, 1972; Eren, 1988, 1990, 1992, 1993, 1995; Demir, 2000; Koraş, 2009; Abik, 2010; Gökter, 2010). Doğrudan DS üzerine olmayan bazı çalışmalarda da DS’de görülen eksik ve hatalara temas edilmiştir.

DS’de görülen yanlışlardan bazıları şunlardır:

1. Yazılışları aynı, kökenleri farklı kelimelerin aynı maddede yer alması
2. Yazılışları aynı, gramer kategorileri farklı kelimelerin aynı maddede yer alması
3. Aynı kökten farklı yapım ekleri ile türemiş kelimelerin aynı maddede yer alması
4. Aynı kökten, aynı şekilde türetilmiş, yakın anlamlı kelimelerin farklı maddelerde yer alması
5. Bir kelimenin farklı varyantlarının farklı maddelerde ele alınması
6. Gerçek ağız verileri dışında birtakım verilere yer verilmesi
7. Ekler ve çekimli kelimeler gibi sözlükbirim olmayan maddelerin bulunması
8. Tanımlanan kelime ile tanımlanan kelimenin gramer kategorisinin farklı olması
9. Bazı tanımlamaların kelimenin anlaşılmasına katkı sağlamaması

10. Tanımlamalarda argo ve yöresel kelimelerin kullanılması
11. Bazı tanımların eksik veya yanlış olması
12. Yanlış okumadan kaynaklanan hatalı maddelerin bulunması
13. Kelime gruplarının hatalı bir şekilde bölünmesinden kaynaklanan yanlış madde başlarının bulunması.
14. Yanlış göndermelerin bulunması.
15. Yazı dilinde mevcut olan bazı kelimelerin de sözlüğe alınmış olması

1. DERLENMEMİŞ VERİLER

Bu çalışmada DS'deki "derlenmemiş" veriler, yani gerçek ağız verisi olmayan kelimeler üzerinde durulacaktır. DS'de gerçek ağız verisi olmayan kelimeler iki türdür:

1. Yazılı kaynaklardan alınmış kelimeler
2. Türetilmiş/ uydurulmuş kelimeler

DS'de yazılı kaynaklardan alınmış birtakım kelimeler olduğuna bazı çalışmalarda değinilmiştir. Türetilmiş/ uydurulmuş kelimeler ise ilk defa bu çalışmada ele alınacaktır.

1.1. Yazılı Kaynaklardan Alınmış Kelimeler

Bazı derleyiciler yazılı kaynaklardan aldıkları kelimeleri, derlenmiş kelimeler gibi göndermiştir. Aslında DS'yi hazırlayanlar da gerçek ağız verisi olmayan birtakım verilerin ağız verisi gibi gönderildiğinin farkındadırlar. *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi'*nde (SDD) yer alan *bodun* ve *budun* (SDD, s. 1628) verilerinin, DS'ye alınmamış olması bunu göstermektedir (Eren, 1988, s. 202-203). Fakat gerçek ağız verisi olmayan bazı kelimeler fark edilemediği için çalışmaya dâhil edilmiştir.

DS'ye yazılı kaynaklardan gönderilmiş veriler üzerine birkaç çalışmada durulmuştur. İlgili kelimeler hakkında en fazla bilgi Eren'in çalışmalarında bulunmaktadır. Eren, "Sırça Köşkte" adını taşıyan yazı dizisinde bu tür verileri de ele almıştır.

Eren' göre DS'deki *gerçek bulmak*, *bediz*, *bedizci*, *bengutaş/ bekgütaş* (< *bengü taş*), *ulus/ ulus*, *atasağan* (< *atasagan*), *oyun*, *süs* (< *sü*), *ongun* (1988, s. 199-206), *öpçin* ve *öd* (1995, s. 58-60) verileri yazılı kaynaklardan alınarak gönderilmiştir.

Eren, *gerçek bul-* sözünün eski Türk yazıtlarından alındığının çok açık olduğunu söylemiş, bu sözün DS'de yer almasının düşündürücü olduğunu vurgulamıştır (1988, s. 199-201). Yazar, *bediz* ve *bedizci* kelimelerinin de eski Türk yazıtlarından alındığını belirtmiştir. Eski Türkçe -d- sesi Anadolu Türkçesinde -y-'ye dönüştüğüne göre Eski Türkçe *bediz* biçiminin Anadolu ağızlarında olduğu gibi saklanması düşünülemez (1988, s. 201). Benzer durum Balıkesir'den gönderilen *öd* "zaman" kelimesi için de geçerlidir (1995, s. 60).

DS'de "anıt" anlamı verilen *bengutaş* ve *bekgütaş* kelimeleri de yazılı kaynaklardan gönderilmiştir. Eren'e göre Eski Türkçe *bengü taş* kelimesi derleyiciler tarafından Necip Asım'ın *Orhun Yazıtları* adlı eserinden alınmıştır. Derleyiciler, Osmanlıca biçimi farklı okuyarak göndermiştir (1988, s. 202).

Ordu'nun Ulubey ilçesinde tespit edilmiş olan *süs* "asker" verisi de yazılı kaynaklardan alınmıştır. Bu kelime dikkate değer bir veridir, derleyici yazıtlarda ... *kağan süsi*... gibi örneklerde görülen *süsi* biçimini, "süs-i" şeklinde yanlış ayırmış, *sü* "asker" olması gereken kelime, *süs* şeklinde gönderilmiştir (Eren, 1988, s. 202).

Eren, DS'deki *ulus* ve *ulus* kelimelerinin de yazılı kaynaklardan gönderildiği görüşündedir. Yazar'a göre *ulus* (ve *ulus*) Anadolu ağızlarında yaşayan bir söz olamaz (1988, s. 202).

DS'de "alim, tabip" olarak kullanıldığı bildirilen *atasağan* da tartışmaya açık bir veridir. Sadece Manisa'da tespit edildiği bildirilen bu veri, Eren'e göre *Divânu Lugâti't-Türk'ten*

alınmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un, *atasagun* biçiminde verdiği kelime *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'nde (TD) de yer almış, derleyici TD'de gördüğü bu veriyi DS'ye, Akhisar'da kullanılan bir söz gibi bildirmiştir (1988, s. 203).

Eren, Nevşehir'de derlendiği bildirilen *oyun* "ozan" kelimesinin de bilimsel yayınlardan alınan bir veri olduğunu söylemiştir (1988, s. 203). Adana'da "tapılan kişi", Manisa'nın Akhisar ilçesinde "bayrak" olarak kullanıldığı bildirilen *ongun* verisinin de kontrol edilmesi gerekmektedir (1988, s. 206).

İzmir ve Balıkesir'de derlendiği bildirilen *öpçin* "zırh, siper" de tarihî kaynaklardan alınan bir veridir. Eren, bu verinin Çağatayca sözlüklerden veya TD'den alınarak gönderildiği görüşündedir (1995, s. 58-59).

Eren, yazılı kaynaklardan alınan bu verileri derleyicilerin derleme yarışını kazanma çabasının ürünleri olarak değerlendirmiş, uzman olmayan dilcilerin eski kaynaklardan alınan verileri kolay kolay fark edememelerinin doğal olduğunu belirtmiştir (1988, s. 202).

Ceval Kaya'ya göre "Tanrı" anlamına gelen, Gaziantep'ten gönderilmiş *ogun*; Balıkesir, Çankırı, Trabzon, Niğde ve Konya'dan gönderilmiş *oğan* ve Çanakkale'den gönderilmiş *uğan* kelimeleri Türkiye Türkçesi için ölüdür. Bu kelimeler, Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerinde de geçmez. Çağatay Türkçesinde oldukça yaygın olan bu kelime, DS'ye yazılı kaynaklardan, büyük olasılıkla da TD'den girmiş olmalıdır (2011, s. 322).

Tezcan, DS'de Ankara'dan derlenmiş olarak yer alan *kıv* 'yazgı, baht' (DS, s. 2849) kelimesinin yazılı kaynaklardan alındığı görüşündedir. Yazara göre *kıv*, kesinlik derecesinde güçlü bir ihtimale derlenmiş bir kelime değildir, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ten aktarılmıştır. Kendisine Ankara'dan derleme yapmak görevi verilmiş olan kişi, *Dîvân*'da gördüğü bu kelimeyi bir ağız kelimesi gibi göndermiştir (2011, s. 333).

Tezcan, derleme çalışmaları sırasında bu tür anlamsız sahtekârlıklar yapılmış olduğunu ortaya koyan daha başka örneklerin de olduğunu belirtmiş fakat bu örneklerin neler olduğunu söylememiştir (2011, s. 334).

Yukarıdaki verilerden başka yazılı kaynaklardan alındığını düşündüğümüz başka veriler de vardır. Denizli Sarayköy'de kullanıldığı bildirilen *sart* "tüccar" verisi (DS, s. 3548) bunlardan biridir. Eski Türkçede "tüccar" anlamını taşıyan bu kelime sonraları daha çok "şehirli, göçebe olmayan, İranlı" anlamlarında kullanılmıştır, 11. yüzyıldan sonraki metinlerde kelimenin "tüccar" anlamına rastlanmamaktadır (Clouston, 1972, s. 846). Tarihî Türkiye Türkçesinde bulunmayan, diğer tarihî Türk lehçelerinde "tüccar" anlamı unutulmuş olan bu kelimenin yazılı kaynaklardan alındığı açıktır.

DS'de "uyruk" anlamı verilen *tapgaç* kelimesi sadece Hatay'dan derlenmiştir.¹ Bunun yazılı kaynaklardan gönderilen bir kelime olduğu kesindir. Tanık cümlenin yapaylığı da kelimenin bir ağız verisi olmadığını açıkça göstermektedir: *Ben Türk tapgacında bulunuyorum*. Derleyicinin, TD'de yer alan *tapgaç* verisini ağızlardan derlenmiş gibi gönderdiği anlaşılmaktadır. TD'de kelimeye "metbu, mutâ, namdar" anlamları verilmiştir (TD, s. 1211). TD'de kelimenin "metbu" ve "mutâ" anlamlarının Necip Asım'ın "Türk Dili" adlı eserinden alındığı bildirilmiştir (TD, s. 521; TD, s. 558).² Burada dikkat çeken husus kelimenin anlamının DS'de değişmiş olmasıdır. DS'de kelimenin açıklamasında yer alan "uyruk" karşılığı, "tebaa, tabi olan" anlamına gelir, TD'deki *metbu*, *mutâ* ise "tabi olunan, itaat edilen" anlamını taşır. Dolayısıyla derleyicinin bu

¹ Aşağıda üzerinde durulacak olan *oruntak* verisi de buradan gönderilmiştir. Bu veriler, Antakya-Hatay'dan gönderilen fişlerin dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

² Necip Asım'ın *tapgaç* olarak verdiği bu kelime, Büyük Türk Lügati'nde *tapkaç* biçiminde geçmektedir. Bu sözlükte kelimenin "metbu, mutâ" anlamları yer almamaktadır: *tapkaç* (Uygur lehçesi) "saffet, muhterem, aziz, meşhur, namdar, muazzam, mufahham" (Hüseyin Kâzım, 1928, s. 82).

kaynaktaki bilgiyi de yanlış göndermiş olduğu veya gelen fişteki bilginin yanlış işlendiği ortaya çıkmaktadır.

İstanbul'da "oba, aile" anlamında kullanıldığı bildirilen *uruk* (DS, s. 4041) ile Ankara'da "can, ruh" anlamını taşıdığı bildirilen *tin* (DS, s. 3934) verileri de kontrole muhtaçtır. Dikkatli bir inceleme ile bu kelimelere birkaç kelime daha eklenebilir.

Burada üzerinde durulan kelimelerin hepsinin yazılı kaynaklardan gönderilip gönderilmediği kesin olarak belli değildir. Türkiye'de, Türkiye Türkçesi dışındaki diğer Türk lehçelerini konuşan birçok Türk yaşadığına ve bu kişilerden de derleme yapılmış olduğuna göre bu verilerden en azından bir kısmının yazılı kaynaklardan gönderilmemiş, Doğu veya Kuzey grubu Türk lehçelerinden birini konuşan kişilerden derlenmiş olması ihtimal dâhilindedir.

1.2. Türetilmiş/ Uydurulmuş Kelimeler

DS'de az da olsa gerçek ağız verisi olmayan, türetilmiş/ uydurulmuş kelimeler de bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarı ile DS'de bu tür kelimelerin de bulunduğu şimdiye kadar dile getirilmemiştir. Sadece bir çalışmada *basıkerte* kelimesi hakkında "*Barometre, hava basıncını ölçmeye yarayan ve özel alanlarda belli kişilerce kullanılan bir alettir. Günlük hayatta yeri olmayan bir aletin yerel ağızlardan nasıl derlendiği düşündürücüdür.*" yorumu yapılmıştır (Gökter, 2010, s. 357). Gökter, bu veriyi çalışmasında "Anlatım Bozukluğu ve Mantık Hataları" alt başlığı altında değerlendirmiş, bu veride mantık hatası olduğunu belirtmiştir.

DS'de türetilmiş/ uydurulmuş olduğunu düşündüğümüz **kelimelerden bazıları** şunlardır:

1.2.1. Basıkerte: Yalnızca Ankara'dan gönderilmiş bir fişte yer alan *basıkerte* için verilen "barometre" (DS, s. 540) karşılığı düşündürücüdür. Hava basıncını ölçmeye yarayan ve özel alanlarda belli kişilerce kullanılan bir aletin ağızlarda Türkçe karşılığının bulunması pek inandırıcı görünmemektedir (Gökter, 2010, s. 357).

İki ismin birleştirilmesi ile oluşturulan bu verinin türetme/ uydurma bir kelime olduğu açıktır. Tarihî lehçelerde veya ağızlarda "basınc" anlamını taşıyan *bası* kelimesi bulunmamaktadır. *Kerte*, yazı dilinde "1. Gemilerde dört ana yöndeki rüzgârın aralarından esen rüzgârların yönünü göstermek üzere pusula kadrınının ayrılmış olduğu otuz iki kısımdan her biri. 2. Ayak denilen uzunluk ölçüsünün küsurlarından biri. 3. Derece, mertebe, radde." anlamını taşımaktadır (Ayverdi, 2006, s. 1652). Kelimenin sadece son anlamı yazı dilinde yaygındır, ilk iki anlam sadece belirli alanlarda kullanılmaktadır. DS'de *kerte* için "**derece**" anlamı verilmiş, başka bir açıklama yapılmamıştır (DS, s. 4547). Buradaki "derece"nin, kelimenin yazı dilinde de görülen "mertebe, radde" anlamındaki "derece" olduğu açıktır.

Birleşik kelimenin birinci unsuru ağızlarda bulunmamaktadır. İkinci unsurun karşıladığı anlam da ağızlarda mevcut değildir. Dolayısıyla *basıkerte* kelimesinin ağız verisi olması mümkün değildir.

Belki kelimenin ikinci unsurunun Türkçe *kert-* fiilinden türetilmiş *kerti* "çentik" (DS, s. 2757) ile ilişkilendirilmesi de mümkündür. Derleyici bu kelimeyi türetirken Türkçe *kerti* biçiminin etkisinde de kalmış olabilir.

İşin ilginç tarafı aşağıda ele alacağımız benzer kuruluştaki **ıskerte kelimesinin** yine sadece Ankara'dan gönderilmiş olmasıdır (DS, s. 2490). *Isıkerte* ilk kez SDD'de görülmektedir, DS'ye SDD'den aktarılmıştır. *Basıkerte* ise ilk defa DS'de geçmektedir.

Anlaşıldığı kadarı ile *basıkerte*, ya *ıskerte*'yi türeten/ uyduran kişi tarafından gönderilmiş ya da başka biri tarafından *ıskerte*'den benzetme yolu ile türetilmiştir. Her iki verinin de Ankara'dan gönderilmiş olması birinci ihtimali güçlendirmektedir.

1.2.2. Isıkerte: *Basıkerte* ile benzer bir kuruluşa sahip olan *ısıkerte* kelimesi ilk defa SDD'de geçmektedir. "Termometre" karşılığı verilen kelimenin Ankara'nın köylerinden derlendiği bilgisi yer almaktadır (SDD, s. 75). Bu veri olduğu gibi DS'ye taşınmıştır (DS, s. 2490). DS'de derleme yeri için sadece Ankara'nın gösterilmesi bunu doğrulamaktadır.

Ankara'nın köylerinde sıcaklık ölçen bir cihazın adının bulunması inandırıcı görünmemektedir. *Basıkerte* gibi bu kelimenin de halk ağzından alınmış olma ihtimali yoktur. Birleşik kelimenin ilk unsuru olan *ısı* (< ET *isig*), tarihî dönemlerde (Clouston, 1972, s. 246) olduğu gibi halk ağzında da "sıcaklık" anlamını taşımamakta, "sıcak, yakıcı ve bunaltıcı sıcak" anlamına gelmektedir (DS, s. 2559).

Nitekim yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmak amacıyla hazırlanan TD'de kelime, "har" için teklif edilmiş, yani *sıcaklık* için değil *sıcak* için kullanılması önerilmiştir (TD, s. 279). "Hararet, sıcaklık, suhnet" için önerilen kelime ise *ıslılık*'tır (TD, s. 281, 698).

Kelimenin "sıcaklık" anlamında kullanılması büyük ölçüde TD'ye dayanan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* (OTCK) ile başlamıştır. OTCK'de "suhnet" için *ısı*, *ısığ* ve *ıslılık* önerilmiştir. *Isı* kelimesinin "sıcaklık" anlamında kullanılması, bu eserden sonra yaygınlaşmaya başlamış olmalıdır (OTCK, s. 288; TOCK, s. 155). Kılavuz'da, dikkat çeken taraf ise kelimenin başka bir varyantı olan *ıssi*'nin Farsça *germ* (sıcak) için önerilmiş olmasıdır (OTCK, s. 96; TOCK, s. 156). Eserde aynı kelimenin bir varyantı *sıcaklık* diğer varyantı *sıcak* için teklif edilmiştir.

Kelime halk ağzında çoğunlukla *ıssi* biçiminde görülmektedir. DS'de kelimenin *ısı* biçimi sadece bir iki yerde (DS, s. 2489, 2490) geçmesine rağmen *ıssi*, *ıssi* biçimleri onlarca yerde görülmektedir (DS, s. 2489, 2560, 2559). Ayrıca Derleme Sözlüğü'ne göre kelime Ankara'da *ısı*, değil *ısti* biçiminde bulunmaktadır (DS, s. 2554).

Birleşik yapıdaki *kerte* kelimesinin buradaki anlamının da bir ağız verisi olamayacağı yukarıdaki maddede açıklanmıştır. *Basıkerte* gibi *ısıkerte* de türetilmiş/ uydurulmuş bir veridir.

Isıkerte ve *basıkerte* kelimeleri Türkçenin birleşik kelime yapma kurallarına da uymamaktadır. Bu kelimelerin isim tamlaması yapısında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kelimelerin *basıkertesi*, *ısıkertesi* şeklinde olmaları gerekir. *Kadıköy*, *Paşabahçe* vb. örnekler gibi sondaki iyelik unsurunun düşmüş olduğu düşünülebilirse de böyle bir değişimin yaşanması için bu kelimelerin uzun süredir kullanılıyor olmaları gerektiğinden bu da mümkün görünmemektedir.

1.2.3. Oruntak: *Oruntak* ilk kez SDD'de yer almıştır. "Murahas, meb'us; namzet" karşılığı verilen kelime SDD'deki bilgiye göre Gaziantep ve Hatay'da kullanılmaktadır (SDD, s. 1094). Kelime DS'ye aktarılırken anlamın Türkçeleştirildiği görülmektedir. *Mebus* için "milletvekili", *murahas* için "delege, elçi" karşılığı kullanılmış, *namzet* kelimesi veya kelimenin Türkçe karşılığı olan "aday", DS'ye geçirilmemiştir. Dikkat çeken diğer bir nokta ise SDD'de yer alan "Gaziantep" yer bilgisinin DS'de bulunmamasıdır. DS'ye göre kelime sadece Hatay'dan derlenmiştir: *Oruntak*: 1. Milletvekili. (* Antakya -Hat.), 2. Delege, elçi. (* Antakya -Hat.) (DS, s. 3290).

Kelimenin TD'de de yer aldığı görülmektedir, TD'ye, SDD'nin fişlerinden aktarılmıştır.³ TD'nin *Türkçeden Osmanlıcaya İndeks* cildinde *oruntak* için "mebus, murahas, namzet" karşılığı verilmiştir (TD, s. 1135). Eserin 1. cildine bakıldığında *murahas* için verilen 8 karşılıktan 5.si, *mebus* için verilen 7 karşılıktan 3.sü, *namzet* için verilen 7 karşılıktan 4.sü *oruntak*'tır.

murahas: ... 5. *oruntak* [vekil, mümessil man.] (Der: Antalya) (TD, s. 556).

³ Yurdun her yerinden derlenerek kaza ve vilayet merkezlerinde süzülüp mükerrerleri ayrıldıktan sonra merkeze gönderilen bu fişler, Eylül 1933 içinde *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* için taranmak üzere İstanbul'a götürülmüş, üniversitenin bir salonunda toplanan lise ve ortaokul öğretmenleri eliyle taranarak Osmanlıcada kullanılan yabancı sözlere karşılık olabilecekleri ayrıca fişlere geçirildikten sonra yine Ankara'ya geri getirilmiştir (SDD-I, s 9).

mebus: ... 3. *oruntak* (Der: Antep, Antalya) (TD, s. 495).

namzet: ... 4. *oruntak* [yerine geçecek man.] (Der: Antalya) (TD, s. 613).

TD'ye göre "murahhas" ve "namzet" anlamını taşıyan *oruntak*, Antalya'dan; "mebus" anlamını taşıyan *oruntak* Gaziantep ve Antalya'dan derlenmiştir. Buradaki Antalya'nın, Antakya yerine sehven yazıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu veri daha önce de belirtildiği gibi TD'ye, SDD'nin fişlerinden alınmıştır.

SDD'de hangi anlamların nereden derlendiği anlaşılmamaktadır. Verilen üç anlamın ardından Gaziantep ve Hatay bilgisi girildiğine göre üç anlamın da her iki yerde mevcut olduğu düşünülebilir. Fakat TD'de mebus anlamının Antep ve Antakya'da diğer iki anlamın sadece Antakya'da kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.

DS ve SDD'deki bilgilerin karşılaştırılması göstermektedir ki SDD'de yer alan bilgiyi değiştirecek yeni bir fiş gelmemiş, sadece derleme yerinden "Antep" bilgisi çıkarılmıştır.

Derleme yerinden Antep'in niçin çıkarıldığı bilgisi DS'nin 1. cildinde, "Giriş" kısmında yer almaktadır: "Söz Derleme Dergisinde bazı kelimelere rastlanıyor ki filan yerden derlenmiş gibi gösterildiği halde o yerde böyle bir kelime yoktur. Mesela Söz Derleme Dergisinde Gaziantep'ten derlenmiş gibi görülen bir "oruntak" kelimesi vardır. Hâlbuki Gaziantep'te böyle bir kelime yoktur." (DS-I, s. XVIII). Anlaşıldığı kadarı ile Antep'li olan Ömer Asım Aksoy, Antep'te böyle bir kelime olmadığını ilgililere bildirmiş ve kelimenin Antep'ten derlendiği bilgisi DS'ye alınmamıştır. Antep'te böyle bir kelimenin olmadığı tespit edilmiş fakat Hatay'da da böyle bir ağır kelimesinin olamayacağı kestirilememiştir.

Eski Türkçe *orun* kelimesi Türkiye Türkçesi'nde unutulmuş olan kelimelerden biridir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da mevcut değildir. *Orun* ve varyantları Türkiye'de yaşayan göçmenlerden tespit edilmiştir:

orum (IV) [*orun* (II)]: *Yatak*. (-Ed.; Kadıçiftliği * Yalova -İst.; Çilehane * Reşadiye -To.) (DS, s. 3290).

orun (I): *Yer, oturulacak yer: Ziyafetteki orunum nerede?* (Türkistan göçmenleri -İst.; -Tr.) (DS, s. 3290).

Urun: *Yüce kat* (* Artova -To.) (DS, s. 4042).

Oruntak kelimesi diğer Türk lehçelerini konuşan Türklerden de derlenmiş olamaz, çünkü kelimenin derlenmiş olduğu Hatay'da, Doğu ve Kuzey grubu Türk lehçelerini konuşan Türklerin yaşadığına dair bir bilgi yoktur. Ayrıca *oruntak* kelimesi hiçbir Türk lehçesinde bulunmamaktadır.

Kelimenin 1933 veya 1934'te derlendiği dikkate alınacak olursa temsili yönetime yeni geçmiş olan bir ülkenin halk ağzında "milletvekili" anlamına gelen bir kelimenin bulunması da inandırıcı görünmemektedir.

Derleyicinin kelimeyi *orun+tak* veya *orun+ta-k* şeklinde türettiği anlaşılmaktadır. TD'de *orunta-* kelimesi yoktur fakat büyük bir kısmı buradaki verilerden hareketle oluşturulan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*'nda (TOCK) *orunta-* "temsil etmek" fiili bulunmaktadır (TOCK, s. 221). Muhtemelen *orunta-* fiili, *oruntak* kelimesinden geri oluşum (back formation) yoluyla türetilmiştir.⁴ TOCK'de *oruntak* için "mümessil" karşılığının verilmiş olması (TOCK, s. 221), bu düşüncüyü desteklemektedir. TD'deki anlamların TOCK'ye alınmamış olması, *oruntak* için sadece "mümessil" karşılığının verilmesi de ayrıca dikkat çekicidir (TOCK, s. 221). OTCK'de de *murahhas mebus* ve *namzet* kelimelerinin karşısında *oruntak* kelimesi yer almamakta (OTCK, s. 191, 216, 250), sadece *mümessil*'i karşılamak için *oruntak* kullanılmaktadır (OTCK, s. 227).

⁴ Krş. YUyg. *orunda-* "yerine getirmek, gerçekleştirmek" (Öztürk, 1997, s. 35).

1.2.4. Konuş: Manisa'dan gönderilmiş *konus* kelimesi de kanaatimize göre gerçek bir ağız verisi değildir. SDD'de kelimeye "tâbiye" anlamı verilmiş, anlam verildikten sonra da köşeli parantez içinde soru işareti konmuştur (SDD, s. 956). Kelime, DS'ye aktarılırken tanım genişletilmiş, daha açık hale getirilmiştir: "*Savaş alanlarında birlikleri gereğince yönetip kullanma ve bu işi inceleyen bilim, tabiye.*" (DS, s. 2919).

Tarihî ve çağdaş lehçelerde kelimenin böyle bir anlamı yoktur. Kelime, Kıpçak Türkçesinde "ikametgâh, konut; yağma, çapul" anlamlarına gelmektedir (Toparlı vd., 2007, s. 153). TD'de ise "garet, ikametgâh, menzil, mütekebbir, siret" kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır (TD, s. 1100).

Ağızlarda böyle bir askerî terimin bulunması şüphelidir. SDD'de tanımdan sonra soru işareti konması, sözlüğü düzenleyenlerin de tereddütlü olduklarını göstermektedir. Derleyici bu kelimeyi kon- fiilinden türetmiş, bir ağız verisi gibi göndermiş olmalıdır. Bugün yazı dilinde kullanılmakta olan *konuslan-* ve *konuslandır-* kelimelerinin de bu türetme/ uydurma veriden türetildiği anlaşılmaktadır.

DS'deki türetilmiş/ uydurulmuş veriler bunlardan ibaret değildir. Dikkatli bir inceleme ile bu tür kelimelerin sayısının artması ihtimal dâhilindedir.

SONUÇ

Sözlük bilimi ilkeleri açısından değerlendirildiğinde Türkiye'deki en hacimli ve en önemli ağız sözlüğü olan DS'de birçok yanlışın olduğu görülmektedir. Gerçek ağız verisi olmayan birtakım kelimelere yer verilmiş olması önemli yanlışlar arasındadır.

DS'deki gerçek ağız verisi olmayan bu kelimeleri Eren'in daha önce belirttiği gibi derleyicilerin derleme yarışını kazanma çabalarının ürünleri olarak değerlendirmek mümkündür. İşin sevindirici tarafı daha önce de vurgulandığı gibi (Tezcan, 2011, s. 334) bu tür verilerin çok az olmasıdır.

1932'de Türk Dil Kurultayı'nda alınan karardan sonra yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulma çalışmaları büyük bir hız kazanmış, özellikle 1933 ve 1934'te basın yayın organlarında aylar boyunca yabancı kelimeler için önerilen Türkçe karşılıklar yayımlanmış, bu kelimeler üzerine tartışmalar yapılmıştır (Korkmaz, 1963, s. 57-58). Büyük bir ihtimalle burada üzerinde durduğumuz verilerin büyük bir kısmı bu dönemin ürünleridir. Bazı derleyiciler gazetelerde veya başta TD olmak üzere yazılı kaynaklarda gördükleri kelimeleri, bazıları da yabancı kelimelere karşılık olarak kendilerinin türettikleri/ uydurdukları kelimeleri bir ağız verisiymiş gibi göndermiştir.

DS'deki gerçek ağız verisi olmayan kelimelerin büyük bir kısmının tek yerden gönderilmiş veriler, yani tek veriler (hapax legomenon) olduğu dikkat çekmektedir. Dil çalışmalarında tek verilerin güvenilir olmadığı bilindiğine göre DS'deki bu tür veriler üzerine etraflı bir çalışmanın yapılması gerektiği açıktır.

DS'deki eksiklerin giderilmesi ve yanlışların düzeltilmesi için konu ile ilgili çalışmaların artması gerekmektedir. Yapılan çalışmalar, DS'nin yeniden düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

SUMMARY

Derleme Sözlüğü (DS) is the most comprehensive and the most important work in the field of Turkey Turkish dialects vocabulary. In terms of theory, the internal and external structure of DS is organized in a very meticulous manner. Still, one cannot observe the same successful form in practice. In contrast with its solid theoretical framework, it can be claimed that there are many mistakes from a practical perspective. Namely, thousands of entries contradict the theoretical principles of DS. Among these critical contradictory mistakes, one may safely list

words that are not based on real data gathered from dialects. They can be classified in two groups: the ones extracted from written sources and lexicalized/coined words.

Some compilers contributed to DS with words that they came across in newspapers and written sources on Old Turkish and presented them as "compiled data". For instance, words such as *gergek bulmak*, *bediz*, *bedizci*, *bengutaş/ bekgütaş* (< *bengü taş*), *olus/ ulus*, *atasağan* (< *atasagun*), *oyun*, *süs* (< *sü*), *ongun*, *öpçin*, *öd*, *ogun/ oğan/ uğan*, *kıv*, *sart*, *tapgaç*, *uruk* and *tin* are thought to be gathered from written sources. Nonetheless, whether compilers discovered all these words in written sources is still unknown. Since there are several people in Turkey who speak other Turkic dialects rather than Turkey Turkish and new words are evidently compiled from these dialects, one can assume that at least a part of data is based on people speaking Turkic dialects of the Eastern and the Western group.

Another group of compilers, on the other hand, presented words lexicalized/coined by themselves as based on real data gathered from dialects (e.g. *basıkerte*, *ısıkerte*, *oruntak*, and *konus*).

That being said, the editors of DS were aware that some words were not based on data. However, they were not able to detect each instance and thus such words were accidentally incorporated into the dictionary.

The first attempts to find Turkish equivalences of foreign words accelerated drastically with The Turkish Language Congress held in 1932. Afterwards, in 1933 and 1934, suggested Turkish equivalences were published and discussed countrywide. Thus, above mentioned words that are not based on dialects are in fact most probably the products of this controversial period in the history.

One can also assume that compilers might have sent these words to DS to win the compilation contest. Fortunately, the number of such instances are quite low.

Besides, it is seen that these words (not based on dialects) are in fact observed only once within their relevant contexts, which means they are actually hapax legomena. It is evident that hapax legomena cannot be considered as trustworthy and thus a comprehensive study must be done on such data.

To correct mistakes and complement missing points, further studies should be encouraged. So far, studies have already shown the necessity of re-editing DS. A re-edited and corrected DS would certainly serve as a more reliable and useful source.

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (2010). Derleme Sözlüğü'nde madde birleştirme önerileri ve bu maddeler üzerine değerlendirmeler. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 20, 7-34.
- Akalın, Ş. H. (2008). Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğü sanal ortamda. *Türk Dili*, 676, 303-315.
- Akar, A. (2009). Ağız sözlükleri: yöntem ve sorunlar -I. *Turkish Studies*, 4/4, 1-11.
- Aksan, D. (1972). Bir sözlük [Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI., G harfi]. *Türk Dili*, 254, 224-226.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bayar, N. (2006). *Açıklamalı yeni kelimeler sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A. (2008). Konuşma dili-yazı dili ilişkileri ve cumhuriyet devrinde yazı dilinin ağızlardan aldığı kelimeler üzerine bir değerlendirme. *Makaleler*. E. Alkaya, S. K. Yalçın & M. Şengül (Haz.) (s. 206-228). Ankara: Turkish Studies Publication.
- Canpolat, M. (1964). Derleme Sözlüğü I: Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı: 211, LVI+444 s., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1963. *Türkoloji Dergisi*, 1, 183-186.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Demir, N. (2000). Derleme Sözlüğü'nde şimdiki zamanla ilgili veriler. *İlmi Araştırmalar*, 10, 19-27.
- Demir, N. (2009). Ağız dokümantasyonu niçin gereklidir? *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (s. 183-192). Ankara: TDK Yayınları.
- DS**: TDK (1963-1982). *Derleme sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eren, H. (1988). Sırça köşkte... (başlangıç). *Türk Dili*, 442, 188-207.
- Eren, H. (1990). Sırça köşkte... I. *Türk Dili*, 457-458, 1-68.
- Eren, H. (1992). Sırça köşkte... II. *Türk Dili*, 489, 161-213.
- Eren, H. (1993). Sırça köşkte... III. *Türk Dili*, 499, 1-82.
- Eren, H. (1995). Sırça köşkte... IV. *Türk Dili*, 517, 26-62.
- Gökter, B. (2010). *Sözlükbilim temelinde Türkiye'de ağız sözlükçülüğü* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hüseyin Kâzım Kadri (1928). *Türk lûgati II*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Kaya, C. (2011). Kutadgu Bilig'den kaynaklanan okan adı hakkında. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (s. 317-324). Ankara: TDK Yayınları.
- Koraş, H. (2009). Derleme Sözlüğü'nün yeniden düzenlenmesi ve yeniden söz derlenmesi hakkında. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (s. 459-466). Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1963). *Türk dilinin tarihî akışı içinde Atatürk ve Türk dil devrimi*. Ankara: AÜ DTCF Yayınları.
- OTCK**: TDAK (1935). *Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzu*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Ölmez, M. (2006). Türkiye'deki ağız çalışmalarının sözlükleri ve ilk ağız sözlükleri. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 16, 205-210.
- SDD**: TDK (1939-1952). *Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi I-VI*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- TD**: TDTC (1934). *Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi I-II*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Tezcan, S. (1991). Türk Dil Kurumu Yağma Hasan'ın böreği mi oldu? *Çağdaş Türk Dili*, 40, 149-156.
- Tezcan, S. (2011). Klâsik edebiyat metinlerinde arkaik kelimeler. 3. *Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu* (327-338). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- TOCK**: TDK (1935). *Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzu*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.